

8. Бочковський О.-І. Структура часопису : нарис архітекτονіки часопису / О.-І. Бочковський. – Подєбради, 1938. – 34 с.
9. Добриловський М. Вступ до вивчення економічної теорії й практики німецького націонал-соціалізму : курс лекцій / М. Добриловський. – Подєбради, 1943. – 82 с.
10. Животко А. Нарис історії української преси : курс лекцій / А. Животко. – Подєбради, 1937. – 108, IV с.
11. Зайцев М. Українська Господарська Академія та Український Технічно-Господарський Інститут і високе технічне шкільництво західного світу / М. Зайцев // Українська Господарська Академія в Ч. С. Р., Подєбради, 1922–1935 і Український Технічно-Господарський Інститут, Подєбради–Регенсбург–Мюнхен 1932–1972 : в 50-ліття заснування УГА і 40-ліття УТГІ. – Нью-Йорк, 1972. – С. 5–11.
12. Іванис В. Національно-політичне значення Української господарської академії / В. Іванис // Українська Господарська Академія в Ч. С. Р., Подєбради, 1922–1935 і Український Технічно-Господарський Інститут, Подєбради–Регенсбург–Мюнхен 1932–1972 : в 50-ліття заснування УГА і 40-ліття УТГІ. – Нью-Йорк, 1972. – С. 17.
13. Кушнір М. Невкоєне серце : поезії, проза, матеріали до життєпису / М. Кушнір ; [упоряд. М. Дубас, І. Калинець ; передм. М. Дубаса]. – Львів, 2005.
14. Садовський В. Нарис економіки українських земель : курс лекцій / В. Садовський. – Подєбради, 1935. – 78 с.
15. Сірополко С. Основи журналізму / С. Сірополко. – Подєбради, 1941. – 49 с.
16. Славінський М. Історія України / М. Славінський. – Подєбради, 1933–1934. – 175, [2] с.
17. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича ; [упоряд. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновсько-го]. – К. : Либідь, 1993. – 592 с. : іл.
18. Щербаківський В. Формация українського народу / В. Щербаківський. – Подєбради, 1937. – 35 с. : табл.
19. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945. – Díl I, svazek 1–3. – Praha, 1996. – 1472 s.

In my article I examine the content of work of the Ukrainian Technical-Agricultural Institute of Poděbrady (UTHI) during II World War; mechanism of editions issue, distribution and censorship; relationships of editors with supervisory bodies of occupation powers in Prague.

Key words: *II World War, Protectorate Bohemia and Moravia, General Government, publishing process, Ukrainian émigrés, educational literature, educational institutions.*

УДК 341.231
ББК 63.3 (4 Укр)

Ірина Овчар

РОЛЬ УКРАЇНИ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991 рр.)

Вивчення політичних трансформацій, які здійснювалися в роки перебудови, формує чималий спектр проблемно-тематичних питань сучасної української політичної історії. Обставини й умови розпаду радянської держави пов'язані з прагненням її колишніх республік відновити свою незалежність, укріпити самостійні позиції у внутрішній і зовнішній політиці. Відповідна роль у цих процесах відводилася Україні, значимість і послідовність яких збіглися з політикою перебудови (1985–1991 рр.).

Ключові слова: *перебудова, Радянський Союз, Україна, трансформаційні процеси.*

Трансформаційні процеси, що відбувалися протягом 1985–1991 рр. у СРСР, мали також свої характерні й особливі умови здійснення на республіканському рівні. Хоча курс на перебудову реалізовувався “з центру”, він не міг відбутися без належної підтримки “на місцях”. Сучасна українська політика була б неможливою без важливих подій, що відбувалися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Зважаючи на актуальність і значимість зазначеної теми для української історії, вона є предметом вивчення не лише окремих учених, а й наукових центрів, об'єднань експертів. Чимало сказано про перебудовні події в працях тогочасних політичних діячів, які в сучасних умовах активно розвивають державницький напрям наукового дослідження. Мета

статті – прослідкувати, визначити та показати власне роль України в трансформаційних процесах СРСР у час перебудови (1985–1991 рр.).

Найбільш вагомими для дослідження теми, інформативно насиченими є архівні матеріали, нормативно-правові акти та роботи тих політичних діячів, які аналізували й дискутували над проблемами проведення трансформацій у роки перебудови й продовжують свою науково-публіцистичну діяльність сьогодні [1–13]. Важливими є наукові спостереження О.Бойка [14; 15], Е.Гайдара [16], А.Зубова [18]. Вивченню практики здійснення трансформацій у політичній історії України присвячена узагальнююча праця за редакцією І.Кураса [20]. Проблема реформування багатонаціональної держави розкрита в монографії колективу авторів під керівництвом В.Логінова [21]. Ґрунтовний внесок у дослідження зазначеної проблеми роблять наукові установи: Національний інститут українсько-російських відносин, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут регіональних досліджень НАН України, Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії України та ін., у яких синхронно вивчаються різні аспекти політичних змін у середині країни та в контексті зовнішньополітичної взаємодії, зокрема з республіками колишнього СРСР.

Український аспект упровадження політики перебудови мав особливості та властиві пострадянським республікам закономірності. Відмінність полягала в тому, що, по-перше, очевидною була відсутність змін у командно-державному керівництві УРСР після 1985 р., адже до вересня 1989 р. першим секретарем ЦК КПУ залишався В.Щербицький, який мав стійку репутацію консерватора. По-друге, традиційний для багатонаціональних держав фактор національності зіграв ключову роль у здійсненні не лише трансформаційних змін за задумом М.Горбачова, а й у реалізації комплексної перебудови, підсумком якої став перехід процесів внутрішніх, що відбувалися в межах єдиної держави, у підпорядкування зовнішнім стратегічним чинникам ведення міждержавної політики колишніми радянськими республіками як самостійними суб'єктами.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. в Україні об'єднувалися сили, які готові були скористатися тими правами й свободами, що забезпечували запровадження гласності й демократизації. Уже на початковому етапі перебудови намітилося пожвавлення неформального руху. Тоді він проявився через об'єднання за інтересами: прихильники туристичних пісень, футбольні уболівальники, творчий напрям тощо. У результаті оптимізації політичного життя, зібрання “неформалів” набувало політичного змісту. Черговим поштовхом “згори”, який посилив процес включення УРСР у загальносоюзний процес трансформацій, стала ХІХ Всесоюзна партійна конференція (1988 р.). Вона визначила зміст політичної реформи, узаконила демократичні принципи та норми регулювання владних процедур, заклала правове підґрунтя для формування партійної (на основі багатопартійності) і виборчої систем (із залученням альтернативи).

Практику реформування радянського суспільства продовжила виборча кампанія 1989 р. [13]. Помітно зріс корпус претендентів у народні обранці, оскільки відповідно до нового закону про вибори кількість висунутих на одне місце кандидатів не обмежувалася. Україна мала бути представлена у вищому союзному законодавчому органі 175 депутатами. По виборчих округах у нашій республіці обговорювалося понад тисячу кандидатур, 651 особу було зареєстровано кандидатами в народні депутати [15, с.89]. Разом з тим усе більшої значимості набувала потреба укріпитися “на місцях”, залишитися в УРСР. Пов'язано це з тим, що політичні трансформації із союзного центру все більше переходили на республіканський рівень і відповідали не стільки реформам горбачовської перебудови, скільки забезпечували перетворення з реалізації суверенних прав кожної республіки, у тому числі й України.

Закон СРСР “Про вибори народних депутатів” (1988 р.) [11; 13], підготовлений і прийнятий для визначення правових рамок виборчого процесу, порушував ряд демо-

кратичних норм, які були взяті за основу проведення курсу горбачовської перебудови. По-перше, у законі були збережені важелі впливу тих політичних діячів, які перебували при владі. Так, члени компартії мали загальносоюзні та республіканські органи й отримали право висувати кандидатів у народні депутати СРСР безпосередньо від себе за фіксованими нормами представництва, що давало можливість маніпулювати громадською думкою й висувати номенклатурних працівників або лояльні до партапарату кандидатури. По-друге, упроваджувався інститут окружних зборів, що давав можливість офіційній владі відсіяти опозиційно налаштованих кандидатів, не допустити їх до виборів. По-третє, передбачався двоступеневий порядок виборів до ВР (виборці посилають своїх представників на з'їзд, де обирають склад вищого законодавчого органу), що мало забезпечити від випадковостей, сформувати “слухняну більшість” у вищому ешелоні влади. За зміст політичного селекціонування, що здійснювали в ході виборчого процесу на всіх рівнях КПРС, відповідав апробованим методам апаратної гри й зводився до трьох дій: “відібрати, відсікти, просіяти”. Чималу роль у виборчому процесі компартійці покладали на суспільну інерцію минулих часів, яка обмежувалася звичкою значної частини людей голосувати за тих, хто при владі, або за тих, кого ця влада підтримує [20, с.374–376].

Однак на цих виборах комуністам не вдалося заблокувати обрання демократично налаштованих сил в особі Р.Братуня, О.Гончара, В.Гришука, Ю.Донченка, С.Конєва, В.Черняка, Ю.Щербака, В.Яворівського, А.Ярошинської та ін. Набуття ними юридичного статусу народних депутатів СРСР посилювало їхній потенціал у політичній боротьбі з командною системою й надавало нового підґрунтя для заміни компартійної еліти на демократичну в республіці. Виборчий процес став могутнім каталізатором суспільного розвитку республіки. Він показав розклад сил на політичній арені, висвітлив не лише сильні, а й слабкі місця протидіючих сторін, від яких залежало їх політичне майбутнє. Виборча кампанія засвідчила певну дезорієнтацію, інертність мислення партійного апарату, невміння дати адекватну оцінку політичній ситуації, поступову втрату ним політичної ініціативи. На виборчих бюлетенях зросла кількість написів антипартійного характеру: “Геть однопартійну систему”, “Геть комуністичну диктатуру”, “КПРС зганьбила себе, зробила народ жебраком” [15, с.92–93].

Це було свідченням того, що комуністична ідеологія вичерпала себе. Вона втрачала підтримку партійного керівництва, яке раніше штучно її насаджувало. Не було вже тієї єдиної команди, яка на всесоюзному рівні підтримувала курс горбачовської перебудови. На республіканському рівні, у т. ч. в Україні, набирала силу опозиція, яка вирізнялася схильністю до національних ідей. Паралельно зі спробами відстояти національні інтереси в УРСР рішення з вирішення цього питання обговорювалося вищими партійними діячами загальносоюзного рівня на Пленумі ЦК КПУ 28 вересня 1989 р. Загалом з кінця 1980 – початку 1990-х рр. трансформаційні зміни відбувалися за взаємообумовленою схемою: Союз – республіка й навпаки [4–6].

Під впливом всесоюзної політики та прийнятих рішень центральними органами влади в УРСР сформувалося щонайменше три площини, у межах яких здійснювався поступовий процес трансформацій: поява багатопартійності, опозиції, альтернативи; ідея здобуття суверенітету (спочатку вона мислилася в рамках оновленого СРСР), яка мала виражене національне підґрунтя; дієвість ВР УРСР як самостійного органу законодавчої влади республіки.

Формування опозиційних компартій організацій і рухів у СРСР спричинило аналогічну ситуацію в республіках. Серед політичних об'єднань України кінця 1980-х рр. слід назвати: Українську демократичну спілку (УДС), Українську Гельсінську спілку (УГС), Народну спілку сприяння перебудові (НССП), Українську народно-демократичну лігу (УНДЛ) [20, с.309–314]. У 1989 р. виникла масова політична організація, що перебувала в опозиції до КПУ – Народний рух України за перебудову (Рух) [8, арк.3].

Наприкінці 1989 – на початку 1990 рр. на базі “неформальних” організацій (тобто невідконтрольних КПРС) і Руху почали утворюватися нові політичні партії, опозиційні до компартії та режиму, який вона уособлювала [7; 9]. У результаті проведеного 29–30 квітня 1989 р. з’їзду УГС, було проголошено про саморозпуск організації й створення на її основі Української республіканської партії (УРП). За політичним спектром справа від УРП розташовувалися Українська національна партія (УНП), Демократична партія України (ДемПУ), Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Всеукраїнське політичне об’єднання “Державна самостійність України” (ДСУ).

Процесу формування та поширення багатопартійності сприяла зміна ст. 6 Конституції СРСР, з якої були вилучені слова про “керівну і спрямовуючу” роль КПРС (березень 1990 р.). У березні-травні того ж року відбулися вибори народних депутатів ВР України, 25 обласних, 449 районних, 434 міських, 120 районних у містах, 820 селищних, 8996 сільських Рад народних депутатів. Вони стали центральною подією в суспільному житті країни. Адаже був змінений у бік демократичних ознак закон про вибори. За ним депутати ВР УРСР і місцевих Рад обиралися прямим таємним голосуванням з альтернативних кандидатур [2; 3]. Це означало, що відтепер змінювався вектор звітності та відповідальності політичної верхівки за свою діяльність. Він переходив від Генсека КПРС до народу, чиї інтереси їм було делеговано представляти.

Вихід на політичну арену значної кількості нових громадських організацій змінив характер виборчого процесу. Відтепер акцент був зроблений на його альтернативності (на 450 мандатів до ВР УРСР претендувало 3840 кандидатів). Утім проведення альтернативних виборів усе ще відбувалося в умовах чинності однопартійної системи, що в час формування багатопартійності слід розглядати як обмеження демократії. Та це не завадило демократичним силам опинитися в лавах парламенту, хоча при відчутній їх меншості порівняно з представниками КПУ. За статистичними даними, станом на 19 березня 1990 р. було обрано 443 з необхідних 450 народних депутатів УРСР і 284 647 н. д. місцевих рад з 307 276. Члени КПРС становили 85% персонального складу новообраної ВР УРСР і 51,8% народних депутатів місцевих Рад [15, с.135–136]. Демократичні сили перебували в опозиції до комуністичної більшості та не підтримували курс Москви щодо здійснення перебудови при збереженні цілісності СРСР.

Уже з 15 травня 1990 р. уперше в історії УРСР Верховна Рада УРСР почала працювати як постійно діючий парламент. Із 446 депутатів ВР 12-го скликання 380 місць належало комуністам [20, с.450, 453]. За час першої сесії ВР 12-го скликання (15 травня – 3 серпня) було ухвалено 150 законодавчих актів, які задокументували прагнення українського народу до відновлення власної державності [15, с.151]. Це означало, що трансформації почали здійснюватися на всіх структурних рівнях і частково забезпечували принцип дієвості представницької демократії.

Також такі події були результатом самих виборів, після яких до важелів влади прийшли політичні лідери нової хвилі (склад ВР оновився на 90%). Представники демократичних сил набули статусу народних депутатів, що юридично посилювало опозицію. Перемога демократів на місцевому рівні в ряді областей республіки активізувала діяльність регіональних еліт, спричинила до піднесення національних ідей. Вибори засвідчили зміну внутрішньополітичної ситуації, визначили новий розклад сил. Однак остаточного перелому на користь якоїсь однієї з протидіючих сторін у ході виборів у масштабах республіки не відбулося. Уже тоді був помітний притаманний сучасній українській політиці регіональний принцип поділу владних інтересів. Західні області забезпечували прохідність демократичних сил. У східних регіонах залишалося чимало прибічників комуністичних ідей. “Співвідношення політичних сил було таким, що жодна зі сторін не почувалася ні переможеним, ні переможцем” [15, с.137].

Сама Верховна Рада ще не була парламентом у сучасному його розумінні, а радше нагадувала представницький орган влади. Вона була верховним, а не повноправним

органом у системі гілок влади, без механізму стримувань і противаг, без налагодженого способу дієвості вищих органів влади, юридичної відповідальності депутатів перед суспільством. Важко було провести межу між представниками влади й опозиції. Проведені політичні реформи декларували факт поступового усунення від влади комуністів, але не забезпечили механізму делегування владних повноважень представникам від демократичних сил. Тому ми можемо говорити про початки зародження парламентаризму, становлення партійної, виборчої, правової політичної системи УРСР, формування структур управління державою з притаманними їм демократичними механізмами.

Згаданий фактор розподілу політичних сил за регіональним принципом відіграв у процесі трансформацій важливу роль. Зміна політичної ситуації, особливо в західних областях, була пов'язана з національним фактором. Проте на республіканському рівні політична ситуація все ще балансувала на межі утримання влади комуністами та прагненням до її оволодіння демократами. Проявилось таке протистояння й у ВР УРСР. Її Головою було обрано першого секретаря ЦК КПУ В.Івашка. На посаду першого заступника претендував представник від демократичних сил І.Юхновський. Проти цього виступили комуністи. На знак протесту 6 червня 1990 р. Демблок обнародував заяву, яка полягала в констатації відмови демократів від участі в подальших виборах керівництва ВР й офіційному задекларуванні появи парламентської опозиції. У заяві зазначалося: “Найбільш правильною тактикою демократичної меншості ВР вважаємо перехід до конструктивної парламентської опозиції, яка буде організовано оформлена у вигляді Народної Ради (НР). Її завдання – вироблення власних рішень і законопроектів, у тому числі альтернативних, які б максимально відповідали інтересам народу України” [15, с.147]. Очолив НР І.Юхновський. До її складу ввійшли О.Ємець, Д.Павличко, Л.Лук'яненко та ін. На противагу їм комуністи утворили групу “За Радянську суверенну Україну”, за якою згодом закріпилася неофіційна назва “239”.

Трансформаційні процеси в політичній системі України були доповнені дробленням партій. 25–27 травня 1990 р. відбувся розкол в Об'єднаній соціал-демократичній партії України (ОСДПУ). “Праві”, яких було більше, утворили Соціал-демократичну партію (СДПУ). “Ліві” зберегли за собою стару назву ОСДПУ. Новоутворені політичні сили: Українська селянсько-демократична партія (УСДП, 9 червня 1990 р.), Українська народно-демократична партія (УНДП, 16–17 червня 1990 р.), Народна партія України (НПУ, 22 вересня 1990 р.), Партія Зелених України (ПЗУ, 28–30 вересня 1990 р.).

Утім, не маючи широкого впливу на політичне життя в республіці, 17 організацій 1 липня 1990 р. зібралися на першій сесії Української міжпартійної асамблеї (УМА) для досягнення своїх цілей спільно. Вони наполягали на реалізації т. зв. “конгресового шляху” здобуття незалежності, який передбачав бойкот існуючих державних структур як колоніальних, визначав необхідність створення громадських комітетів і реєстрацію громадян Української Народної Республіки (УНР). Якщо зареєструється понад 50% населення УРСР, можна скликати Національний конгрес громадян України, який стане парламентом держави й усуне від влади ВР УРСР. Очолив УМА лідер УНР Г.Приходько.

Проти дій УМА виступив Рух і УРП, що означало розкол у таборі противників комуністичного минулого й, відповідно, поставило суспільство перед вибором і підтримкою не лише політичної сили, що веде боротьбу за відродження державницьких і національних ідей, а висуває власні амбіції на завоювання влади. Політичне протистояння, яке до цього часу формально розгорталося по лінії “влада – опозиція”, а фактично відбувалося в трикутнику “влада – народ – опозиція”, перейшло в площину боротьби за владу на фоні розбіжностей у поглядах й інтересах щодо політичного бачення майбутнього України й кожної партії в ньому. У його рамках зароджувалися всі доступні різновиди конфліктів – суперництво, конкуренція, конфронтація [15, с.115]. Це позбавляло народ можливості впливати на становище своєю політичною позицією

та скористатися тими демократичними правами, які декларувалися владою й опозицією, а відтак гальмувало сам процес реформ.

Однак загалом така ситуація мало впливала на роботу органів влади в республіці. У вересні 1990 р. Президія ВР України ухвалила постанову “Про порядок реєстрації громадських об’єднань”, чим створила сприятливі умови для законної діяльності багатопартійної системи, а реєстрація 5 грудня в Міністерстві юстиції УРП поставила цю багатопартійність на практичний ґрунт. Метою діяльності партії було досягнення незалежності України. Її головою обрали Л.Лук’яненка [9].

Крім названих українських партій, протягом 1990–1991 рр. їх кількість значно збільшилася появою таких, як: Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Ліберально-демократична (ЛДПУ), Ліберальна, Народна партія, Партія слов’янського відродження, Соціалістична робітничка партія лівих сил. Також діяли в нашій республіці філії російських і загальносоюзних партій: Демократичного союзу (ДС), Демократичної партії Росії (ДПР) тощо.

У цілому, за політичною й ідейною приналежністю партії поділялися на “праві”, до яких належали УМА, УНП, УНДП, ДСУ, УХДП, УРП, ДемПУ, “центристські” – ПЗУ, НПУ, ЛДПУ, УСДП, СДПУ, ОСДПУ, “ліві” – ПДВУ. Така векторна розгалуженість політичних сил у системі становлення багатопартійності визначалася не лише з позиції їх ідейної приналежності. Хоча цей фактор відігравав чи не основну роль у формуванні українського політикуму. Утім не можна залишити поза увагою такі чинники, як партійна протекція й середовище становлення партій, а відтак – еліти, яка формувалася в їх лавах. Наприклад, УРП виникла в результаті саморозпуску УГС, ПЗУ була створена на базі неформальної організації “Зелений світ”, ДС і ДПР з’явилися як філії союзних опозиційних партій [15, с.125]. Тому підґрунтям створення одних партій були “низи” і місцеве республіканське середовище, інші слід розглядати як ставлеників центральної “верхівки”, провладних сил. Цими критеріями визначалися напрями діяльності партій, ідеологічна основа, підтримка з боку населення, включення в політичний процес і, у цілому, роль конкретної партії в здійсненні трансформацій і відновленні української державності.

Попри велику кількість опозиційних політичних партій (майже 20), реальним впливом користувалися лише три: Республіканська, Демократична й ПДВУ. Неодноразово робилися спроби об’єднати сили опозиції, утім вони не мали успіху. Виникнення численних антикомуністичних партій ще не означало реального переходу до конкурентної конструктивно діючої багатопартійної системи, однак завдало вирішального удару монополії КПРС. Разом з тим її активна діяльність у політичних процесах країни ще мала чимале значення хоча б тому, що керівні посади в центрі й республіках усе ще займали комуністи.

У той час, коли в Москві проходив XXVIII з’їзд КПРС, у Києві 9 липня 1990 р. В.Івашко подав у відставку (згодом був обраний заступником генсека ЦК КПРС). Це означало, що комуністи УРСР залишилися без лідера тоді, коли в центрі поглиблювалося вироблення стратегій щодо впровадження змін. Цим скористалися представники від демплатформи й 16 липня того ж року прийняли Декларацію про державний суверенітет України (за – 355 депутатів, проти – 4).

Підготовка до прийняття Декларації велася ще з березня 1990 р., коли за участі ЦК КПУ Л.Кравчук схвалив резолюцію “Про політичний та економічний суверенітет України” [18, с.47]. 28 червня 1990 р. ВР УРСР почала розглядати питання про державний суверенітет республіки [14, с.64]. Зазначалося, що Декларація про державний суверенітет не означає, що наш народ хоче існувати поза межами СРСР. Але ми хочемо жити в оновленому Союзі, створеному на принципово нових умовах. Ми вважаємо, що це повинен бути Союз суверенних держав. Іншого підходу до вирішення цієї ситуації бути не може [19, с.4].

На позицію українських парламентаріїв достатнім чином вплинуло те, що кількома днями раніше аналогічний документ прийняла Верховна Рада РРФСР. Поступово декларації проголошували новообрані парламенти інших союзних республік. У цій ситуації М.С.Горбачов запропонував укласти новий союзний договір щодо збереження єдиної держави. Між центром і республіками розпочалася офіційно не оголошена боротьба за утримання права на владу й забезпечення їй легальних умов для діяльності. Адже від прийнятих декларацій про незалежність до самої незалежності пролягав ще тривалий шлях. Такий процес не міг відбутися автоматично. Йому передували і його визначали чимало факторів, умов, ситуацій, які не завжди відповідали очікуванням [21, с.122]. Однак вони закономірно віддзеркалювали весь спектр політичних трансформацій на рівні цілісного Радянського Союзу та кожної республіки.

В УРСР цими факторами виявилися політичні протиріччя, що визначалися боротьбою за владу. Зумовлювалася така ситуація тим, що нечіткість поділу влади на гілки була ознакою відсутності принципу підпорядкування й співпраці у владі. Діям законодавчий орган – ВР УРСР, який обговорював і приймав закони, утім не було діючої виконавчої влади, тому прийняті рішення часто залишалися задекларованими ідеями на папері. Відсутність працюючого механізму поділу влади вела до необхідності її захоплення. Хоча, згідно з Декларацією про державний суверенітет України, був проголошений принцип поділу влади в республіці на законодавчу, виконавчу й судову [17, с.1]. Це означало, що система поєднання законодавчої й виконавчої функцій Радами народних депутатів вичерпала себе й має бути замінена. Подальші процедури узаконення системи влади в республіці розроблялися й приймалися в 1991 р.

У цей час продовжувалося протистояння між демократами й комуністами, яке в черговий раз проявилось під час виборів нового Голови Верховної Ради. З-поміж 27 кандидатур у другий тур вийшло 5 претендентів. У ході голосування 239 депутатів підтримало кандидатуру другого секретаря ЦК КПУ Л.Кравчука, який зіграв активну роль у процесі державотворення України в новітній час і залишається помітною політичною постаттю в сучасній політиці. 1 жовтня 1990 р. на засіданні другої сесії ВР УРСР депутат С.Конев зачитав звернення від демократичних сил ВР і Рад усіх рівнів, у якому були сформульовані вимоги відставки Голови ВР УРСР Л.Кравчука. Вирішальним у цих подіях став 1991 р.

Це був час, коли процес “суверенізації” союзних республік перейшов у завершальну стадію. Стало очевидно, що слід здійснювати не лише перебудову в країні, а й проводити перетворення самого СРСР, змінювати його державний устрій. Республіки (периферія) у процес модернізації вступили значно швидше, ніж за нього взялися в центрі. Тому він до свого завершення більшою мірою відбувався за рішенням представників від окремих радянських республік і майже не залучав до вирішення нагальних стратегічних питань союзний центр. У підсумку процес модернізації перейшов у стадію реорганізації СРСР.

Наступний акт вирішення подальшої долі СРСР мав відбутися в березні 1991 р. під час проведення референдуму* – всесоюзного та республіканського. Ця процедура визначалася Законом “Про всенародне голосування” (1990 р.) [12]. За його підсумками, з 83,5% виборців 70,5% проголосувало за збереження СРСР (всесоюзний бюлетень) і 80,2% дали позитивну відповідь на запитання республіканського бюлетеня. Референдум став одним з підсумків використання демократичних норм, згідно з якими суспільство було включене в процес політичних трансформацій. Так був здійснений перехід від Декларації про державний суверенітет до всенародного визнання потреби в незалежності. Ця процедура відповідала відповідним положенням союзної Конституції 1977 р. і Закону від 3 квітня 1990 р. “Про порядок вирішення питань, пов’язаних з

* Процедура проведення референдуму (народного волевиявлення) була передбачена в Конституції СРСР 1977 р. (ст. 5, 49, 108) і регламентувалася, за необхідності, відповідними постановами Верховної Ради СРСР [12; 13].

виходом союзної республіки зі складу СРСР”. Були дотримані юридичні умови виходу УРСР зі складу СРСР. Політичні процеси в Росії й Україні розвивалися вже не в одній площині, а проходили паралельно, з поступовим відособленням внутрішньої політики й усе більшим переходом у сферу зовнішніх відносин.

Для самостійного ведення політики як суб’єкта взаємодії потрібні правові норми, які були прийняті ВР УРСР протягом квітня-червня 1991 р. 18 квітня Прем’єр-міністром обрали В.Фокіна. Він запропонував нову структуру уряду – Кабінет Міністрів, який у червні був затверджений Верховною Радою (окрім кількох кандидатур від опозиції). 1 травня ВР обговорювала концепцію нової Конституції [10, арк.4–73]. 24 серпня – проголосила незалежність України [1].

Загалом у ході здійснення трансформаційних процесів порушувалося безліч питань, які залишаються невирішеними й у сучасній політиці або штучно дублюються “політичними гравцями” як засіб маніпулятивного впливу на український народ. Саме для їх з’ясування ми спробували визначити роль України в трансформаційних процесах Радянського Союзу протягом 1985–1991 рр. Причому відзначили, що наша республіка долучилася як до процесу здійснення перебудовних перетворень на всесоюзному рівні, а в окремих випадках ініціювала їх, так і проводила курс щодо забезпечення демократичних змін усередині УРСР для вироблення самостійного політичного шляху з реалізації права на самовизначення нації, незалежність держави тощо.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1-Р, оп. 16, спр. 4630. Закони та постанови, прийняті на позачерговій сесії Верховної Ради Української РСР 24 серпня. – 9 арк.
2. ЦДАВОВУ, ф. 1-Р, оп. 17, спр. 226 а. Документи з питань діяльності Верховної Ради Української РСР, надіслані до адміністрації Президента СРСР, Ради Міністрів СРСР, ЦК Компартії України (довідки, інформація). – 100 арк.
3. ЦДАВОВУ, ф. 1-Р, оп. 18, спр. 1075. Проекти альтернативних законів про вибори народних депутатів Української РСР та місцевих рад республіки. – 254 арк.
4. Центральний державний архів громадських об’єднань України, м. Київ (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 11, спр. 1131. Інформації відділів ЦК КПУ, Ради Міністрів УРСР, міністерства республіки про хід виконання постанови ЦК КПРС “Про організацію роботи по здійсненню завдань, висунутих у виступах та бесідах Генерального секретаря ЦК КПРС товариша М.С.Горбачова під час перебування в УРСР 25–27 червня 1985 р. (П-126) I, 5 липня 1985 р.”. – 90 арк.
5. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 11, спр. 1759. Інформації відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ, Чернівецького обкому партії про хід виконання постанови “Про здійснення партійними комітетами Чернівецької області перебудови роботи засобів масової інформації і пропаганди щодо посилення гласності, розвитку критики і самокритики” (Ст-32) I, 19 червня 1987 р. – 7 арк.
6. ЦДАГОУ. Інформація Житомирського обкому партії про виконання постанови ЦК КПУ від 10 червня 1988 р. “Про роботу, що проводиться по підвищенню активності первинних парторганізацій в реалізації завдань перебудови” (Ст-55) I, ф. 1, оп. 11, спр. 1975. Інформації відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ, Чернівецького обкому партії про хід виконання постанови “Про здійснення партійними комітетами Чернівецької області перебудови роботи засобів масової інформації і пропаганди щодо посилення гласності, розвитку критики і самокритики” (Ст-32) I, 19 червня 1987 р. – 7 арк.
7. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2658. Записки, довідки, інформації, листи ЦК КПУ до ЦК КПРС, відділів ЦК КПУ, партійних органів, КДБ і МВС УРСР про роботу партійних організацій у зв’язку з діяльністю неформальних об’єднань, проведення установчих з’їздів і конференцій Народного руху України за перебудову, Українського товариства “Меморіал”, про несанкціоновані мітинги і збори в окремих містах республіки, протидію іноземним дипломатам і журналістам у спробах збирання негативної інформації про життя в УРСР, антирадянську діяльність емігрантських центрів та інших питань ідеологічної і масово-політичної роботи. – 133 арк.
8. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2660. Лист ЦК КПУ обкомам партії, проекти програм та відозви до громадян УРСР Народного Руху України за перебудову, висновки наукових установ і спеціалістів щодо змісту зазначених матеріалів. – 81 арк.
9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2767. Записки, довідки, інформації, телеграми відділів ЦК КПУ, партійних, радянських органів, ЦК ЛКСМУ, громадських організацій, зборів партактивів і громадськості про тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні, проведення уста-

- новчого з'їзду Української селянсько-демократичної партії, інші питання діяльності неформальних організацій, арк. 1–172.
10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2902. Проект нової Конституції України, підготовлений за дорученням ЦК КПУ групою науковців. – 77 арк.
 11. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік “Про вибори народних депутатів СРСР, 1988 р.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com>.
 12. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік “Про всенародне голосування (референдум СРСР), 1990 р.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
 13. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік “Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР у питаннях виборчої системи, 1989 р.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com>.
 14. Бойко О. Історичні обставини прийняття Декларації про державний суверенітет України / Олександр Бойко // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 63–70.
 15. Бойко О. Україна у 1985–1991 рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку / Олександр Бойко. – К. : ІПІЕНД, 2002. – 306 с.
 16. Гайдар Е. Гибель империи. Уроки для современной России / Егор Гайдар. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 448 с.
 17. Декларація про державний суверенітет України // Молодь України. – 1990. – 17 лип. – С. 1.
 18. Зубов А. Союзный договор и механизм выработки нового национально-государственного устройства СССР / А. Зубов, А. Салмин // Политические исследования. – 1991. – № 1. – С. 42–57.
 19. Новикова Л. “Мы – дети Украины”. Интервью с Председателем Верховного Совета Украины Л. М. Кравчуком / Л. Новикова // Аргументы и факты. – 1991. – № 10 (543). – С. 4.
 20. Політична історія України ХХ ст. : у 6 т. / [за ред. І. Кураса]. – К. : Генеза, 2002. – Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945–2002 рр.). – 694 с.
 21. Союз можно было сохранить. Белая книга : документы и факты о политике М. С. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства / [сост. А. С. Черняев ; общ. ред. В. Т. Логинов]. – М. : АСТ, АСТ Москва, 2007. – 526, [2] с.

Studying of political transformations which spent within reorganization, forms a spectrum of problem and thematic questions of a modern Ukrainian political history. Circumstances and conditions of disintegration of the Soviet state are connected to desire of its former republics to defend the independence, to strengthen independent positions in internal and foreign policy. The corresponding role in these processes is removed to Ukraine, significance and which sequence has coincided with a politics of reorganization.

Key words: reorganization, Soviet Union, Ukraine, processes of transformation.

УДК 94 (4) 1945 (И 39)

ББК 63.3 (УУР) 7

Іван Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)*

У статті проаналізовано візит К.Гроса до США в липні 1988 р., результати його зустрічі з президентом Р.Рейганом. Висвітлюється проблема прав людини, піднята американським президентом і обговорена на липневому (1988 р.) пленумі ЦК УСРП, з'ясовуються зовнішньополітичні фактори впливу на процес “перебудови” в Угорщині.

Ключові слова: Рейган, Грос, права людини, право зборів і об'єднань, “перебудова”, “нове політичне мислення”.

Рішення Всеугорської конференції УСРП (20–22 травня 1988 р.), проведені нею кадрові зміни партійно-політичного керівництва викликали підвищену цікавість у світі. Зразу, після партконференції, у травні 1988 р. Голова Ради Міністрів УНР К.Грос, обраний пленумом ЦК Генеральним секретарем УСРП, відвідав Великобританію, на початку літа – Москву, провівши всесторонній обмін думками з Генеральним секретарем ЦК КПРС М.С.Горбачовим. Через декілька тижнів після московського візиту в липні 1988 р. К.Грос з офіційним візитом відвідав США. З Вашингтона він з короткочасним неофіційним візитом прибув до Канади, де його прийняв прем'єр-міністр М.Б.Малруні.

* Продовження. Початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX, X–XI, XII–XIII, XIV, XVI.